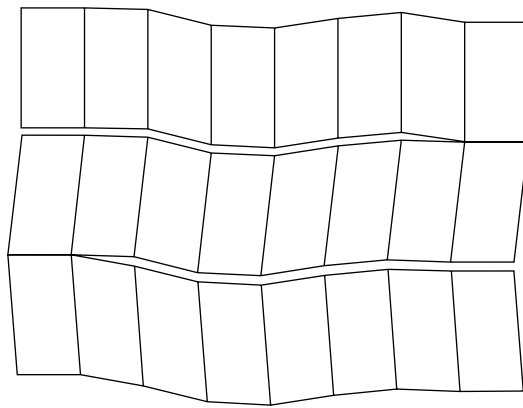
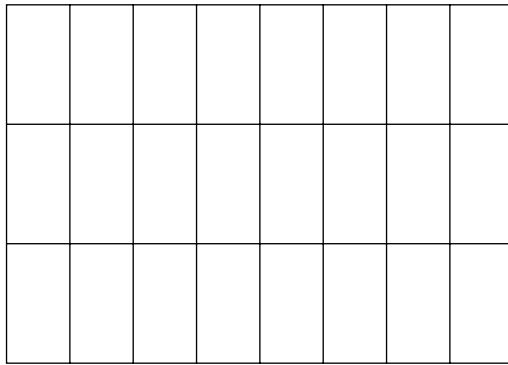

HESTER HAZENBERG

CONCEPTUELE
KUNSTENAARSBOEKEN
UIT DE COLLECTIE VAN DE
UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK

CONCEPTUELE KUNSTENAARSBOEKEN UIT DE COLLECTIE VAN DE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK

Huib van Antwerpen

Het is eind augustus 2018. Na weken van extreme droogte en hitte is eindelijk een periode met regen aangebroken. De geel geworden gazons kleuren weer groen. De hittegolf die over ons land trok heeft de tuin het zwaar belast. Sommige planten zijn door de aanhoudende droogte bezweken, maar gelukkig was het zelfherstellende vermogen van andere planten groot. De sperzieboon zat er tussenin. In de droge tuingrond ontkiemden de bonenzaden niet of kwamen er maar weinig plantjes op. Tijdens het oogsten wordt vanzelfsprekend extra op het uiterlijk van de sperzieboon gelet. Is de boon groot genoeg of moet deze nog even blijven hangen? Heeft de boon een mooie volle vorm of wordt gekozen voor de rechtere dunne boon ernaast? Is het exemplaar mooi helder lichtgroen van kleur of toch te grijs? Zo'n selectieproces van de sperziebonen heeft de Amerikaanse conceptuele kunstenaar John Baldessari als uitgangspunt genomen voor het maken van zijn boek *Choosing: Green Beans* (1972).

Choosing: Green Beans

Op een bijna humoristische manier maakt zijn kunstenaarsboek de 'lezer' bewust van de manier waarop wij kijken. Baldessari heeft van het selecteren van boontjes een spel gemaakt. Op de eerste pagina van het kunstenaarsboek staan de spelregels voor twee spelers beschreven. Een van de deelnemers werd gevraagd om drie bonen uit een grote hoeveelheid bonen te kiezen. De drie gekozen bonen werden daarna onder elkaar gelegd op een lichte achtergrond. Baldessari, de tweede speler, koos uit deze drie bonen vervolgens eentje om welke reden dan ook. Van deze selectie werd een foto gemaakt. De gekozen boon werd daarna overgedragen aan de andere speler die er op zijn beurt twee andere bonen bij koos. De boontjes werden weer bij elkaar gelegd en Baldessari selecteerde hieruit weer een boon. Dit proces herhaalde zich totdat alle bonen waren gebruikt.

Baldessari heeft van het spel dat hij in december 1971 speelde een boek gemaakt dat door de toeschouwer doorgebladerd kan worden. Als lezer speel je eigenlijk het spel opnieuw. De vingertop van de kunstenaar geeft de keuze van Baldessari weer en is op ieder pagina afgebeeld. Je gaat je vervolgens afvragen waarom hij juist die boon koos, en niet de andere twee. Automatisch maak je zelf ook een keuze tussen de drie bonen. Kies je voor dezelfde, of toch voor een andere? Het spel, vastgelegd in het boek, betovert je en 'speelt' als het ware met je bewustzijn. Op een eenvoudige manier

confronteert het kunstenaarsboek van Baldessari je met het proces van het nemen van alledaagse, voornamelijk onbenullige beslissingen.

Collectie Universiteitsbibliotheek Groningen

Dit boek van Baldessari maakt deel uit van de prachtige collectie conceptuele kunstenaarsboeken uit de jaren '60 tot en met jaren '80 die de Universiteitsbibliotheek Groningen in haar bezit heeft. De collectie bestaat uit tientallen boeken van gerenommeerde kunstenaars als Ed Ruscha, Stanley Brouwn, Richard Long, John Baldessari en Gilbert & George. Ze werkten allemaal binnen het genre van de conceptuele kunst, een stroming waarbij het concept, ofwel het idee, het belangrijkste aspect van het kunstwerk is. Conceptuele kunstenaars begonnen zich in de jaren zestig af te zetten tegen de commercialisering van de kunst. Ze trokken zich weinig aan van de kunsthistorische en financiële waardebeoordelingen van kunst. Door het concept als uitgangspunt te nemen, kreeg deze voorrang op de tentoonstelbare en verkoopbare vorm. Een conceptueel kunstwerk hoefde niet per se een tastbaar object te zijn dat binnen de muren van een museum of galerie getoond kon worden. Door voor die tijd nieuwe kunstmedia zoals fotografie, video, geluidsbanden en film te gebruiken, zochten zij naar nieuwe manieren om het museum en de kunstmarkt te omzeilen en zich rechtstreeks tot de toeschouwer te richten. Hoewel het kunstenaarsboek al langer bestond, werd het voor conceptuele kunstenaars een democratisch middel waarmee ze op grote schaal ideeën konden verspreiden. Door de boeken zelf in oplage te produceren, werden ze beschikbaar en betaalbaar voor iedereen. De boeken bevatten teksten en afbeeldingen die een situatie of gebeurtenis in gedachten bij de lezer oproepen door middel van instructies, notities, omschrijvingen, schetsen, kaarten, grafieken en foto's.

De collectie kunstenaarsboeken van de Universiteitsbibliotheek Groningen is erg breed en geeft historisch, maar ook thematisch gezien, een goed beeld van de ontwikkelingen binnen het medium. Dit is precies wat bibliothecaris (directeur) W.R.H. Koops voor ogen had bij de collectievorming door de bibliotheek. Onder zijn bewind (1964-1990) was de aanschaf van literatuur een taak van de bibliothecaris en zijn medewerkers waarbij rekening gehouden moest worden met de wensen van hoogleraren en overige stafleden.¹ Bij instituutbibliotheken, zoals de bibliotheek van het Instituut voor Kunstgeschiedenis, werd de aanschaf van literatuur bepaald door de hoogleraar en zijn staf, en later door facultaire afdelingen, die hiervoor in de meeste gevallen een bibliotheekcommissie instelden en/of aanschafcoördinatoren aanwezen. Er werd nadruk gelegd op het aanschaffen van literatuur uit zoveel mogelijk verschillende wetenschapsgebieden, waar naast de noodzakelijke boeken, ook nieuwe literatuur werd aangeschaft

waarvan het belangrijk was dat die in Groningen aanwezig zouden zijn.² In het geval van de collectie conceptuele kunstenaarsboeken kan gesteld worden dat dit beleid geslaagd is. Zeer waarschijnlijk is Wim Beeren, die van 1972 tot en met 1978 werkzaam was als lector Kunstgeschiedenis van de 19de en 20ste eeuw aan het Instituut voor Kunstgeschiedenis, degene geweest die voor het instituut veel van deze boeken heeft aangeschaft.³ In deze periode werden veel conceptuele boeken door kunstenaars uitgebracht, die vrijwel meteen in de collectie zijn opgenomen.

Cover to Cover

In de jaren van Beeren's lectoraat was in het programma van de studie Kunstgeschiedenis een vak opgenomen met als doel het organiseren van een tentoonstelling. Elke vorm van kunst was hierbij toegestaan. In 1976 werd van 9 tot en met 16 april bijvoorbeeld de tentoonstelling over de Canadese conceptuele kunstenaar Michael Snow door studenten georganiseerd. Wim Beeren zat in de tentoonstellingscommissie en was op die manier nauw betrokken bij de totstandkoming. In documentatie over de tentoonstelling bevindt zich een duidelijke omschrijving opgesteld door een van de studenten, van de video *Back and Forth* (1969) van Snow. "De film is opgenomen in een Amerikaans leslokaal waarin de camera vanuit een vast standpunt van links naar rechts en terug beweegt. In één zo'n beweging zien we een korte wand met een schoolbord, een deur en een lange wand met vier ramen. De camera staat op een statief op ongeveer 1.60 meter hoogte en ter hoogte van het derde raam, gezien vanaf de deur. Met tussenpozen verschijnen er, al dan niet gemonteerd, personen in het leslokaal en ook daarbuiten. De ruimte is voortdurend onderhevig aan veranderingen door beweging, kleur en licht. De film bestaat uit drie gedeelten. In het laatste gedeelte worden de beelden uit het eerste op verschillende manieren verwerkt." Naast dit videowerk van Snow werd hoogstwaarschijnlijk ook het boek *Cover to Cover* (1975) van de kunstenaar tentoongesteld. Het signatuur in het boek geeft namelijk aan dat deze in 1976 in de collectie van de bibliotheek van het Instituut voor Kunstgeschiedenis is terecht gekomen. Deze maakt nu deel uit van de collectie conceptuele kunstenaarsboeken in de Universiteitsbibliotheek Groningen.

Cover to Cover is vergelijkbaar met *Back and Forth*, omdat Snow in het boek ook gebruik heeft gemaakt van de begrippen ruimte en tijd, en, net als bij zijn video heeft gespeeld met de verwondering van de toeschouwer. Dit boek behoort tegenwoordig tot een van de belangrijkste werken binnen het oeuvre van de kunstenaar. Zoals de titel al aangeeft, kan *Cover to Cover* zowel voorwaarts als achterwaarts worden gelezen. Het boek bestaat uit paginavullende foto's waarin Snow de hoofdrol speelt. Zowel het boekomslag

voor als achter tonen een deur met houten panelen. Bij het openslaan van het boek stap je als het ware door de deur een wereld binnen waarin Snow het jou als lezer niet gemakkelijk maakt. Het boek toont zwart-wit foto's die door twee fotografen zijn gemaakt. De ene heeft van een situatie of object de voorkant en de ander de achterkant vastgelegd. Maar soms ook de boven- of onderkant en rechter- of linkerzijkant. De foto's van beide fotografen zijn telkens naast elkaar in het boek weergegeven. Alsof er twee kanten van het verhaal worden belicht. In eerste instantie lijkt dit heel helder, maar er komt een moment dat je als lezer opeens niet meer begrijpt wat de werkwijze van de kunstenaar is en hoe en door wie de foto's zijn gemaakt. Snow toont afbeeldingen in afbeeldingen en slingert die heen en weer tussen de ruimtes waarin hij zich zelf bevindt. Je waarneming wordt aardig op de proef gesteld. En als je denkt dat het niet meer verwarrender kan, vind ergens na het midden van het boek een rotatie plaats. De foto's staan ineens ondersteboven. Als lezer besef je dat een boek ook omgedraaid kan worden en ook zo gelezen kan worden. Snow daagt je uit om de beelden te ontcijferen en het boek opnieuw te bekijken, zodat je tot nieuwe ontdekkingen kunt komen.

Dutch Details

De Universiteitsbibliotheek Groningen is ook in het bezit van een bijzonder kunstenaarsboek waar Wim Beeren bij het ontstaan ervan betrokken was. In 1971, het jaar voordat Beeren bij de Rijksuniversiteit Groningen een aanstelling kreeg, haalde hij de Amerikaanse kunstenaar Ed Ruscha (SPREEKT UIT ALS) naar Nederland.⁴ Hij vroeg Ruscha als commissaris van 'Sonsbeek 71' om een kunstwerk te maken voor de openluchttentoonstelling. Dit resulteerde in het boek *Dutch Details* (1971). De tentoonstelling kreeg uiteindelijk de spraakmakende titel 'Sonsbeek buiten de perken'. Beeren had het idee om Ruscha rondom het thema 'ruimte en ruimtelijke relaties' een boek te laten maken met foto's van het Oost-Groningse Stadskanaal. Door de Sonsbeek-editie van 1969 was hij bekend geraakt met het Groningse platteland. In Finsterwolde, in de weilanden van de bekende kunstboer Albert Waalkens, liet hij de Amerikaanse kunstenaar Dennis Oppenheim een groot Land-Art kunstwerk scheppen.⁵ Dat zijn keuze voor het werk van Ruscha op Stadskanaal viel, had met een eerder kunstenaarsboek van Ed Ruscha te maken: *Every Building on the Sunset Strip* (1966). Dit kunstenaarsboek, dat tot een lengte van acht meter uitgevouwen kan worden, toont elk gebouw aan beide zijden van de beroemde Sunset Boulevard in Los Angeles. Voor *Dutch Details* was Ruscha eerst ook van plan om op dezelfde manier het dorp, dat langs een kaasrecht kanaal is gesitueerd, vast te leggen. Toch koos hij voor een andere aanpak en concentreerde zich op de bruggen die over het kanaal lopen.⁶ *Dutch Details* heeft een liggend formaat en bevat tien pagina's die

uitgevouwen kunnen worden met daarop elk zes zwart-wit foto's afgebeeld. Ruscha begon met fotograferen in het Groningse dorp door een meter afstand te nemen van een huis. De volgende vijf foto's tonen de weg die hij aflegt over de brug naar de overkant van het kanaal. De uitgevouwen pagina's tonen zes andere foto's die vanaf de brug naar de overkant zijn gemaakt totdat de kunstenaar weer op een afstand van een meter voor een gebouw stond. In dit boek heeft Ruscha de brug als belangrijk en onmisbaar verbindingselement van het dorp en omgeving afgebeeld. Het boek is in vele opzichten uniek, maar ook geografisch gezien is het voor de Universiteitsbibliotheek Groningen een belangrijke publicatie van de gerenommeerde kunstenaar.⁷

Royal Road Test

Vanaf 1962 maakte Ruscha in totaal zeventien boeken, waarvan de Universiteitsbibliotheek Groningen er twaalf in haar bezit heeft. Een boek van Ruscha dat een goede verbeelding is van een conceptueel kunstenaarsboek, is *Royal Road Test* (1967). De Universiteitsbibliotheek Groningen heeft hiervan de derde editie in de collectie die een paar jaar later in 1971 is uitgegeven. Voor dit boek had Ruscha duidelijk een plan: een typemachine uit een rijdende auto gooien en zien wat er dan van over blijft. Het tweeënzestig pagina tellende boek dat groter van formaat is dan Ruscha's andere boeken, is zijn eerste samenwerkingsproject in de vorm van een boek met kunstenaarsvrienden Mason Williams en Patrick Blackwell. Ze hadden tijdens het project allemaal een eigen taak. Ruscha was de chauffeur van de zwarte Buick LeSabre uit 1963, Williams gooide de typemachine van het merk Royal uit het raam en Blackwell was de fotograaf.⁸ De door Blackwell gemaakte zwart-wit foto's tonen het moment voordat de typemachine uit het raam van de rijdende Buick wordt gegooid op 21 augustus 1966 om 17:07 uur en alle onderdelen van de typemachine die na het experiment door de drie vrienden zijn opgespoord. De handeling zelf is niet vastgelegd. Het tweede gedeelte van het boek van Ruscha lijkt wel een forensisch rapport, maar afzonderlijk zijn de foto's van de losse typemachine onderdelen ook erg aantrekkelijk om te zien. Een foto van een tabtoets die terecht is gekomen in een struik langs de weg lijkt wel een abstract kunstwerk op zich.

Net zo belangrijk als het teruggevonden tabtoetsje voor Ruscha's boek, is de brede collectie conceptuele kunstenaarsboeken een waardevol onderdeel van de verzameling van de Universiteitsbibliotheek Groningen. Als wordt gekeken naar de redenen waarom conceptuele kunstenaars vanaf de jaren zestig het boek als kunstmedium gingen gebruiken, hebben de kunstenaarsboeken stuk voor stuk een goede plek gekregen op de afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Groningen. Hier kunnen bezoekers de boeken aanvragen en zelf ter plekke doorbladeren. Dit staat

in contrast met de manier waarop je kunstenaarsboeken doorgaans elders kunt bekijken: onbereikbaar en verstopt achter glas in een vitrine binnen de muren van een museum.

NOTEN

¹ Alex C. Klugist en Sybrand Sybrandy, *Van knekelhuis tot kloppend hart. De geschiedenis van de bibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen: 1615 tot heden*, 2012, p. 145.

² Idem, p. 158.

³ Ed Taverne, 'In relatie tot Groningen 1972-1978', in: Jan van Adrichem (ed.), *Wim Beeren om de kunst* (Rotterdam: Nai010 uitgevers, 2005), p. 201.

⁴ Ruscha spreek je uit als 'Rew-shay', zoals er ook op zijn visitekaartje stond die kunstenaarsvriend Billy Al Bengston voor Ruscha had gemaakt. In 1968 maakten de vrienden voor een gezamenlijk kunstenaarsboek een visitekaartje voor elkaar. In het boek *Business Cards* (1968) is het maakproces door beide kunstenaars vastgelegd met als resultaat het overhandigen van de visitekaartjes. Beide kaartjes zijn ook in het einde van het boek opgenomen. De Universiteitsbibliotheek Groningen is ook in het bezit van *Business Cards*.

⁵ Hans Ebbink, 'The book found a warm welcome. Het verschijnen en verdwijnen van Ed Ruscha's Dutch Details (1971)', *RKD Bulletin*, nr. 2 (2013), p. 37

⁶ Idem, pp. 39-40.

⁷ Van de oplage die niet in het colofon was vermeld is een groot aantal boeken door de uitgeverij vernietigd. Gebrek aan opslagruime of het per ongeluk vernietigen: de reden van het verdwijnen van een groot aantal exemplaren is niet duidelijk. Idem, p. 42.

⁸ Clive Phillpot, 'Sixteen books and then some', in: Siri Engberg (ed.), *Edward Ruscha: editions 1959 - 1999* (Minneapolis: Walker Arts Center, 1999), vol. 2, p. 69.

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING

COLOFON

Deze bundel met essays verschijnt ter gelegenheid van de Week van het KunstenaarsBoek 2018 als onderdeel van de onderstaande serie tentoonstellingen:

1. *Ulises Carrión als pionier van het kunstenaarsboek* door Huib van Antwerpen. Tentoonstelling: *Dear reader. Don't read. Het boek als kunstwerk* in de Universiteitsbibliotheek, curatoren Nina Knaack en Huib van Antwerpen.
2. *Conceptuele kunstenaarsboeken uit de collectie van de Universiteitsbibliotheek* door Hester Hazenberg. Tentoonstelling: *Het boek als kunstwerk* in de Universiteitsbibliotheek, curator Hester Hazenberg.
3. *De twinkeling van Fluxus* door Barthold Boksem. Tentoonstelling: *Provo! Fluxus! Verzet!* bij Academie Minerva, curator Barthold Boksem.
4. *oplage 0* door Cees de Boer. Tentoonstelling: *oplage 0 herman de vries* in kunstruimte Galerie Block C, curator Marinus Augustijn.
5. *HET BOEKWERK ALS KUNST, KUNST ALS VORM VAN BEWUST ZIJN kunstenaarsboeken herman de vries 1967-2016* door Henk Woudsma. Tentoonstelling: *Het boek der Natuur* in het CBK Groningen, curator Henk Woutsma.
6. *Het kunstenaarsboek en zijn potentie als luchtkasteel* door Floor van Luijk. Symposium ARTisBOOK in de Universiteitsbibliotheek, 19 oktober 2018.

De Week van het KunstenaarsBoek is een initiatief van Stichting ARTisBOOK. Van 13 t/m 20 oktober 2018 presenteren zesentwintig locaties in Groningen het boek als kunstwerk.

www.artisbook.nl

Deelnemende organisaties: Antiquariaat Berger & De Vries, Antiquariaat Isis, Atelier Wilma Vissers, Galerie Block C, Hanzehogeschool Groningen Academie Minerva, CBK Groningen, Boekhandel Godert Walter, Forma Aktua, GalerieH200, Galerie Noord, galerie with tsjalling, Grafisch Centrum Groningen, Groninger Forum, Groninger Museum, Groninger Museum Wall House #2, KEIK, Noorderlicht, NP3 | bur0 GrOningen, Kunstlievend Genootschap Pictura, SIGN, Rijksuniversiteit Groningen, Het RESORT, Uitgeverij Philip Elchers, Vrijdag en Kie Ellens.

Deze uitgave en het programma van WKB18 wordt mede mogelijk gemaakt door:

Vormgeving: Pieter Augustijn

Oplage: 200

© 2018 Stichting ARTisBOOK Groningen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

